

Michał Mistygacz¹ Jacek Zalesny²

Dyskurs nad wprowadzeniem kontroli konstytucyjności prawa w dobie Konstytucji marcowej

Słowa kluczowe: Konstytucja marcowa, kontrola konstytucyjności prawa, praworządność, nadużywanie prawa

Keywords: The March constitution, control of the constitutionality of the law, the rule of law, abuse of the law

Streszczenie

Przedmiotem artykułu uczyniono rekonstrukcję rozważań nad wprowadzeniem kontroli konstytucyjności prawa w dobie Konstytucji marcowej. Podnosi się, że było to zagadnienie dostrzegalne przez uczestników stosunków prawnych i politycznych, do którego powracano w okresie jej obowiązywania, w szczególności po 1926 r. – w związku z postępującym nadużywaniem prawa i faszycacją stosunków politycznych. Szczególną rolę w promocji znaczenia kontroli prawa dla procesu budowania państwa prawnego przypisuje się w pracy przedstawicielom doktryny prawa konstytucyjnego. Stawia się tezę, że w tym aspekcie stosunek do kontroli konstytucyjności prawa nie był politycznie indyferentny. Dowodzi się, że na jego rzecz optowały przede wszystkim formacje prawicowe, podczas gdy lewicowe były przeciwne.

¹ ORCID ID: 0000-0001-7083-7840, doktor, Katedra Systemów Politycznych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski. E-mail: m.mistygacz@uw.edu.pl.

² ORCID ID: 0000-0002-8231-4454, doktor habilitowany, Katedra Systemów Politycznych, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski. E-mail: jacekzalesny@uw.edu.pl.

Abstract**Considerations on the introduction of the constitutional control of the law in the era of the March Constitution – reconstruction of the discourse**

The subject of the article is the reconstruction and explanation of the considerations on the failure to introduce the constitutional control of the law in the era of the March Constitution. It is argued that this was an issue noticeable by participants in legal and political relations, which was repeated during the period when it was in force, in particular after 1926 – due to the progressive abuse of the law and the fascization of political relations. Representatives of the doctrine of constitutional law are assigned a special role in promoting the importance of the control of the law for the process of building the rule of law. In this context the thesis of the article is as follows: the attitude to the control of the constitutionality of the law was not politically indifferent. It is argued that it was primarily the right-wing formations that opted for it, while the left-wing formations were against it.

✱

I.

Kontrola konstytucyjności prawa jest zagadnieniem ściśle powiązaniem z kształtowaniem się konstytucji jako ustawy zasadniczej państwa, będącej logicznym *primum* porządku prawnego³ i dlatego stanowiącej płaszczyznę odniesienia dla wszystkich aktów stanowienia i stosowania prawa. Równoległe z procesem kształtowania konstytucji zachodził inny proces: kształtowania się zasady suwerenności narodu zgromadzonego w parlamencie. Są to procesy względem siebie konkurencyjne, wywołujące różne reakcje prawodawcy. W trakcie prac nad uchwaleniem Konstytucji z 17 marca 1921 r. górę wzięła fetyszyzacja zasady suwerenności narodu i demokracji parlamentarnej. W następnych latach, pomimo przeciwnego stanowiska wiodącej części doktryny prawa konstytucyjnego i prawicy parlamentarnej, stan ten nie uległ zmianie.

³ M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*, Warszawa 2009 (reprint Kraków 1928), s. 2–3.

II.

Na gruncie Konstytucji marcowej⁴ przyjęto preponderancję parlamentu względem pozostałych władz, z założeniem pełnienia przez parlament wyraziciela woli powszechnej (*volonté générale*)⁵ – woli suwerena – narodu. Jego pozycja rodziła się w obawie przed *dominium absolutum* władzy wykonawczej. Z tego też powodu akty parlamentu nie podlegały kontroli pozaparlamentarnej, w tym – sądowej. Jednocześnie podkreślenia wymaga, że nawiązanie do francuskich rozwiązań ustrojowych nie było wyrazem bezrefleksyjnej recepcji obcych rozwiązań konstytucyjnych, ale przeciwnie – efektem świadomie podjętej decyzji politycznej, poprzedzonej rozbudowanymi rozważaniami nad istotą pożądanego ustroju państwa.

Choć w zakresie kształtowania polskiej państwowości Konstytucja marcowa stanowiła wyznacznik nowoczesnego ustroju z jej demokratycznymi wartościami i taktowana jest niemal „pomnikowo”⁶, to jednak w zakresie kontroli konstytucyjności prawa jej twórcy nie zdobyli się na wprowadzenie postępowych idei związanych z zabezpieczeniem nadrzędności konstytucji w krajowym porządku prawnym. Suwerenność narodu i związana z nią demokratyczność, uzupełnione zasadą przedstawicielstwa oraz zasadą podziału władzy z preponderancją Sejmu, rzutowały na optykę kontroli konstytucyjności prawa.

III.

W czasie prac nad Konstytucją marcową zagadnienie kontroli ustaw praktycznie nie było podnoszone⁷. Stało się tak, pomimo iż samo zagadnienie kontroli norm prawnych czy szerzej – kontroli aktów władzy państwowej –

⁴ Ustawa z 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. RP Nr 44, poz. 267).

⁵ Por. J. Szymanek, *Reprezentacja polityczna w ujęciu doktryny francuskiej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, t. 22, s. 139.

⁶ Por. P. Sarnecki, *Konstytucja marcowa a rozwój konstytucjonalizmu polskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2001, nr 2, s. 21–39.

⁷ H. Zahorski, *Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r.*, „Rocznik Prawniczy Wileński” 1931, R. V,

było dobrze rozpoznane przez polską doktrynę prawa, biegle znającą ustalenia tzw. szkoły wiedeńskiej, doktryny niemieckiej czy też bogatej w doświadczenia sędziowskie w najwyższych sądach austro-węgierskich. Znana była amerykańska (także w wariacie szwajcarskim) koncepcja kontroli konstytucyjności ustaw sprawowana przez sądy, przy czym projekt Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej Tymczasowej Rady Stanu z 1917 r. negatywnie odnosił się do tego modelu. Natomiast koncept opracowany w ramach Ankiety w sprawie projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1919 r. pod kierownictwem Michała Bobrzyńskiego wykluczał możliwość badania przez sądy materialnej konstytucyjności ustaw. W toku prac legislacyjnych jedynie 28 stycznia 1921 r. w trakcie 204 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego poseł ksiądz Kazimierz Lutosławski zgłosił poprawkę do art. 38 polegającą na dodaniu do niego, że o naruszeniu konstytucji rozstrzyga Sąd Najwyższy. Wniosek do Sądu mógł zgłosić każdy sąd, prokuratora lub Rząd. Stwierdzenie niekonstytucyjności miało znosić ustawę, a zapadające na wniosek Rządu przed ogłoszeniem ustawy – wykluczało jej ogłoszenie⁸. Poprawka, tak jak niespodziewanie została zgłoszona, tak i nagle została wycofana przez wnioskodawcę bez podania motywów.

Uczestnicy debaty konstytucyjnej, jeżeli podnosili problem zapewnienia konstytucyjności ustawodawstwu, to jego rozwiązanie wiązali z organami politycznymi: Senatem lub prezydentem⁹.

IV.

Bezpośrednio po wejściu w życie Konstytucji z 17 marca 1921 r. dostrzegano w doktrynie prawa konstytucyjnego, że – jak to ujmował to Stanisław Starzyński – ustrój państwowy cierpi „na dwa główne, ale poważne niedomagania: hipertrofię parlamentaryzmu i na niedorozwój poczucia i zmy-

[w:] *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawnej okresu międzywojennego*, Kraków 2006, s. 236.

⁸ Sprawozdanie stenograficzne z 204 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 28 stycznia 1921 r., s. 14.

⁹ Zob. A. Gwiżdż, *O Trybunale Konstytucyjnym Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, red. J. Trzciniński, A. Jankiewicz, Warszawa 1996, s. 68.

słu praworządności”¹⁰. Kwestią znamioną jest, że o ile w procesie uchwalania Konstytucji z 1921 r. wątek kontroli konstytucyjności prawa nie stał się przedmiotem rozbudowanych rozważań, o tyle nabrał na znaczeniu bezpośrednio po jej uchwaleniu. Klarownie wyznaczył go Władysław Leopold Jaworski w ramach ogłoszonej w 1924 r. *Ankiety o Konstytucji z 17 marca 1921*. Motyw kontroli konstytucyjności prawa został utrwalony w okresie późniejszym¹¹, wraz z postępującą faszyzacją ustroju państwa (procesu typowego dla większości państw europejskich okresu międzywojennego). W związku ze strukturalnymi dysfunkcjami stosunków publicznych, stał się stałym postulatem doktryny prawa konstytucyjnego. Oprócz już przywołanego W.L. Jaworskiego, zwolennikami wprowadzenia instytucjonalnych form kontroli konstytucyjności ustaw byli także inni najwybitniejsi konstytucjonaliści tego okresu¹², jak Waław Komarnicki¹³, Maciej Starzew-

¹⁰ S. Starzyński, [w:] *Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921*, red. W.L. Jaworski, Warszawa 2014 (reprint Kraków 1924), s. 22.

¹¹ B. Szlachta, T. Wiecech, M. Zakrzewski, *Wprowadzenie. Problem badania konstytucyjności ustaw w polskiej literaturze prawniczej i politycznej dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawnej okresu międzywojennego*, Kraków 2006, s. XLVI.

¹² Zarazem wymaga zaznaczenia, że za postulatem ustanowienia kontroli konstytucyjności norm prawnych nie szła zgodność jej orędowników, co do modelu realizacji kontroli, ustroju TK (w tym – trybu wyboru jego członków), zakresu kognicji TK, kręgu podmiotów kompetentnych wnioskować o kontrolę norm prawnych (w tym: czy mogą to być strony postępowania sądowego) itp.

¹³ W. Komarnicki konsekwentnie podnosił, że „brakiem naszego ustroju jest nierozwinięcie systemu sądownictwa administracyjnego oraz nieistnienie Trybunału Konstytucyjnego, któryby stał na straży Konstytucji. Jedną z poważnych ujemnych stron naszego życia państwowego jest małe poszanowanie prawa, a co za tem idzie niepewność i niestałość stosunków społecznych i prywatnych”. – *Ankieta w sprawie rewizji konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej. Opinia Dra Waława Komarnickiego, prof. Uniwersytetu Wileńskiego, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, nr 2, s. 425–426.*

ski¹⁴, Stanisław Głąbiński¹⁵, Edward Dubanowicz¹⁶, Antoni Peretiatkowicz¹⁷, Adam Piasecki¹⁸ czy Zygmunt Cybichowski¹⁹. E. Dubanowicz wskazywał, że brak Trybunału Konstytucyjnego jest pierwszą istotną wadą Konstytucji²⁰. Bez niego sformułowany w art. 38 zakaz uchwalania ustaw z nią niezgodnych jest martwą literą²¹. Jak zaznaczał W.L. Jaworski (autor projektu uzupełnienia Konstytucji marcowej o przepisy dotyczące TK i projektu ustawy o TK), „doniosłość Trybunału Konstytucyjnego wybiłaby się daleko jaśniej jeszcze, gdybyśmy funkcje tego Trybunału rozpatrywać chcieli na tle demokracji, na której zbudowane są mniej lub więcej wszystkie Konstytucje nowożytne. Z tego punktu widzenia Trybunał Konstytucyjny przedstawia się jako przeciwwaga wszystkich braków, które z natury rzeczy tkwią w reprezentacjach na podstawie powszechnego i równego prawa głosowania. Rzeczpospolita austriacka odnalazła drogę, która nie zapewnia jakości ustaw, ale daje gwarancje tego, bez czego państwa niema, tj. gwarancję, że prawo będzie szanowane. Potrzebę Trybunału Konstytucyjnego zrozumie każdy, kto zrozumie, że państwo jest prawem, a prawo jest państwem”²². Był to pogląd powszechnie podzielany przez doktrynę prawa konstytucyjnego.

Motyw ustanowienia kontroli norm prawnych był nie tylko przedmiotem rozważań doktryny prawa, ale także znalazł swoją konkretyzację w praktyce legislacyjnej. Do Sejmu I i II kadencji wniesiono w tym zakresie inicjatywy

¹⁴ M. Starzewski, *Środki zabezpieczenia prawnego...*, s. 246–248.

¹⁵ Zob. *Ankieta w sprawie rewizji konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej. Opinia Stanisława Głąbińskiego, prof. Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, nr 2, s. 423–424.

¹⁶ E. Dubanowicz, *Rewizja konstytucji*, Poznań 1926.

¹⁷ *Ankieta w sprawie rewizji konstytucji polskiej i ordynacji wyborczej. Opinia A. Peretiatkowicza, prof. Uniwersytetu Poznańskiego*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, nr 2, s. 436.

¹⁸ A. Piasecki, *W sprawie Trybunału Konstytucyjnego*, „Nasza Przyszłość” 1931, t. 15.

¹⁹ Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauk o państwie i porównawczego prawa państwowego. Tom drugi*, Warszawa 1933, s. 173.

²⁰ W literaturze współczesnej na to, że był to najistotniejszy brak, z punktu widzenia zabezpieczenia mechanizmów praworządności, wskazuje M. Stus, „*Byle polski sejm zaciszny, byle polski sejm spokojny*”. *Budowa i wygaszanie państwa prawa w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3, s. 84.

²¹ E. Dubanowicz, *Rewizja Konstytucji*, Poznań 1926, s. 22–24.

²² W.L. Jaworski, *Trybunał Konstytucyjny...*, s. 58–59.

ustawodawcze. Cechą charakterystyczną jest przedkładanie ich przez posłów o określonych preferencjach politycznych – prawicy parlamentarnej. Stosunek do praworządności, urzeczywistnienia ładu konstytucyjnego miał swoje doktrynalne konotacje. Był składową całościowej koncepcji ustroju państwa. We wniosku posłów Związku Ludowo-Narodowego z 25 czerwca 1926 r. w sprawie zmiany Konstytucji z 17 marca 1921 r. zaproponowano wprowadzenie art. 83a w brzmieniu: „Do rozstrzygnięcia o zastosowaniu w poszczególnych wypadkach ustaw, budzących wątpliwości, będzie powołany na mocy ustawy osobny Trybunał Konstytucyjny”²³. Natomiast posłowie z Klubu Chrześcijańsko-Narodowego (i inni) przedłożyli projekt ustawy konstytucyjnej z 25 czerwca 1926 r., w którym w zakresie kontroli konstytucyjności prawa przewidywali dodanie ustępu drugiego do art. 38 w brzmieniu: „O sprzeczności ustaw z Konstytucją i ustawy sprzeczne z Konstytucją uchyla Trybunał Konstytucyjny, którego skład i sposób działania określi osobna ustawa”²⁴. Również posłowie z Klubu Chrześcijańskiej Demokracji przedłożyli 25 czerwca 1926 r. projekt zmieniający ustawę konstytucyjną z 17 marca 1921 r. W zakresie zmiany art. 38 przewidywał dodanie ustępu o treści: „O sprzeczności ustawy z Konstytucją decydować będzie Trybunał Konstytucyjny. Osobna ustawa określi organizację, zakres i sposób działania Trybunału Konstytucyjnego”, a w zakresie art. 77 poprzez nadanie ustępowi drugiemu brzmienia: „orzeczenia sądowe nie mogą być zmieniane, lub wykonanie ich wstrzymywane, ani przez władzę ustawodawczą, ani przez władzę wykonawczą”²⁵. 1 lipca 1926 r. posłowie ze Związku Ludowo-Narodowego, Chrześcijańskiej Demokracji i Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego przedstawili wspólny projekt ustawy konstytucyjnej, który przewidywał dodanie art. 83a w brzmieniu: „Do rozstrzygnięcia o zastosowaniu w poszczególnych wypadkach ustaw, budzących wątpliwości, będzie powołany na mocy ustawy osobny Trybunał Konstytucyjny. Ustawa może włączyć do jego kompetencji czynności Trybunału Stanu i Trybunału Kompetencyjnego”²⁶. Ostatnim akordem w zakresie propozycji ustawodawczych w przedmiocie wprowadzenia sądownictwa konstytucyjnego był zgłoszony w drugiej kadencji Sejmu przez posłów Związku

²³ Druk nr 2472.

²⁴ Druk nr 2473.

²⁵ Druk nr 2480.

²⁶ Druk nr 2482.

Ludowo-Narodowego projekt z 24 kwietnia 1928 r. w sprawie ustanowienia Trybunału Konstytucyjnego²⁷. Zgodnie z jego założeniami art. 38 Konstytucji marcowej miał otrzymać brzmienie: „Żadna ustawa nie może stać w sprzeczności z niniejszą Konstytucją, ani naruszać jej postanowień. Powołuje się Trybunał Konstytucyjny do orzekania o zgodności z Konstytucją ustaw i rozporządzeń z mocą ustawy (art. 44 ust. 5 i 6), tak co do treści, jak i sposobu ich wydania. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego, ustalające sprzeczność z Konstytucją lub naruszenie jej postanowień przez treść przepisu prawnego lub sposób jego wydania, unieważnia tenże przepis. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego powinno być bezzwłocznie ogłoszone przez Prezesa Rady Ministrów”. Nadto przewidywał dodanie art. 38-a, zgodnie z którym Trybunał Konstytucyjny wydaje orzeczenia na wniosek: Rządu, Sejmu, Senatu, Sądu Najwyższego, Najwyższego Trybunału Administracyjnego, Trybunału Kompetencyjnego, Trybunału Stanu. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego o sprzeczności z Konstytucją lub naruszeniu jej postanowień przez rozporządzenie z mocą ustawy, wydane w czasie gdy Sejm i Senat są rozwiązane mogą być wydane także na wniosek marszałka Sejmu lub Senatu. W skład Trybunału Konstytucyjnego miało wchodzić 9 członków. Przewodniczącego i dwóch członków miał mianować Prezydent Rzeczypospolitej, trzech członków delegować Sąd Najwyższy oraz trzech Najwyższy Trybunał Administracyjny. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego miały mieć moc obowiązującą dla wszystkich sądów”. Do czasu uchwalenia ustawy o Trybunale Konstytucyjnym, jego funkcje miał sprawować Trybunał Kompetencyjny.

Głosy opowiadające się za powołaniem Trybunału Konstytucyjnego były wyrażane również w okresie przyjęcia rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. w sprawie upoważnienia władzy mianującej do przenoszenia sędziów w stan spoczynku i na inne miejsce służbowe²⁸. Sprzeczność rozporządzenia z konstytucją aktualizowała „konieczność powołania do życia Trybunału Konstytucyjnego, jako organu kontrolującego”, który by stał się „opoką praworządności”²⁹. Jak przypominał Adolf Liebeskind: „Wypada więc powołać do życia odpowiedni organ kontrolujący władzę ustawodawczą w postaci Trybunału Konstytucyjnego, jeżeli Konstytucja

²⁷ Druk nr 38.

²⁸ Dz.U.R.P. Nr 73, poz. 663.

²⁹ A. Liebeskind, *O trybunał konstytucyjny*, „Głos Adwokatów” 1932, z. VII, s. 400.

nie ma się stać jedynie interesującą lekturą i złotą księgą pięknych myśli, którą wyciąga się raz do roku z szafy bibliotecznej w dniu uroczystego obchodu rocznicy jej nadania, podczas gdy w Dzienniku Ustaw ogłasza się przepisy będące obejściem Konstytucji³⁰.

Wszystkie propozycje uzupełnienia Konstytucji marcowej o kontrolę konstytucyjności prawa były bezwzględnie ignorowane bądź blokowane w Sejmie przez tzw. sanację. Nadużywając kompetencji, sukcesywnie prowadząc do faszyzacji stosunków władzy³¹ nie była zainteresowana budową praworządnych stosunków władzy, których kluczowym elementem musiałoby być ograniczanie dowolności legislacyjnej. Działo się tak przy konsekwentnie formułowanym przez doktrynę prawa poglądzie przeciwnym, mającym zakotwiczenie w pogłębionych rozprawach naukowych, w tym monografii M. Starzewskiego, *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*, Kraków 1928, która – pomimo upływu prawie 100 lat od jej ogłoszenia – należy do najważniejszych rozpraw naukowych uzasadniających niezbędność realizacji kontroli norm prawnych dla prawidłowo działającego ustroju państwa.

V.

Kontrola konstytucyjności prawa w Polsce okresu międzywojennego nie znalazła akceptacji. Przeważało stanowisko za odrzuceniem jakiegokolwiek udziału sądów w procesie badania konstytucyjności prawa albo powierzające te uprawnienia sądownictwu powszechnemu. Uznano, że sądy nie są w wystarczającym stopniu legitymowane w wymiarze społeczno-państwowym, aby pełnić funkcję „korektora legislacyjnych ekscesów” władzy ustawodawczej. W momencie przygotowania i uchwalenia Konstytucji marcowej reminiscencje sędziego jako Monteskiuszowskich „ust ustawy” rzutowały na ostateczny kształt regulacji przyjętych w konstytucji i tym samym metodę jej interpretacji w formie tekstualizmu. Rola judykatury została ograniczona do realizacji woli większości parlamentarnej, niejednokrotnie przygodnej większości.

³⁰ Ibidem.

³¹ Więcej na ten temat zob. np. K. Kawalec, *Przewrót majowy jako etap w narastaniu w polskim życiu politycznym tendencji skrajnych*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2011, t. XXXIII.

Regulacja konstytucyjna falsyfikowała klarowne rozróżnienie władzy konstytuującej, urządzającej (*pouvoir constituant*) i władzy ustawodawczej (*pouvoir législatif*).

Parlament pozostał zwornikiem systemu. Wśród elity władzy dominowało przekonanie, że parlament, jako ucieleśnienie woli narodu, jest „ustami” Konstytucji. Przy czym nie dostrzegały one, że powierzenie parlamentowi „troski” o konstytucyjność ustaw prowadzi do demontażu ram ustrojowych państwa, a w rezultacie m.in. do jego dysfunkcyjności. Jednocześnie to, co było bagatelizowane przez elity władzy składało się na postulaty doktryny prawa konstytucyjnego, że nie ma sprawnie funkcjonującego państwa bez zapewnienia w nim praworządności, ergo – kontroli konstytucyjności prawa.

Literatura

- Ajnenkiel A., *Koncepcje zmiany konstytucji marcowej przed przewrotem majowym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1967, nr 1.
- Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921, red. W.L. Jaworski, Warszawa 2014 (reprint Kraków 1924).
- Bardach J., *Dzieło Sejmu Ustawodawczego a konstytucja społeczna II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1979, nr 1.
- Cybichowski Z., *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauk o państwie i porównawczego prawa państwowego. Tom drugi*, Warszawa 1933.
- Dubanowicz E., *Rewizja Konstytucji*, Poznań 1926.
- Gołąb S., *Sprzeczność z Konstytucją*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1926, nr 1, s. XVII.
- Gwiżdż A., *O Trybunale Konstytucyjnym Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej*, red. J. Trzeciński, A. Jankiewicz, Warszawa 1996.
- Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne (Geneza i system)*, Warszawa 2008 (reprint Warszawa 1922).
- Liebeskind A., *O trybunał konstytucyjny*, „Głos Adwokatów” 1932, z. VII.
- Mycielski A., *Polskie prawo polityczne (Konstytucja z 17.III.1921 r.)*, Kraków 1947.
- Nasza konstytucja*, Warszawa 2012 (reprint Kraków 1922).
- O praworządność i zdrowy ustrój państwowy. Zagadnienia zabezpieczenia konstytucyjności ustaw w polskiej myśli politycznej i prawnej okresu międzywojennego*, Kraków 2006.

- Peretiatkowicz A., *Reforma Konstytucji Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928, nr 2.
- Piasecki A., *W sprawie Trybunału Konstytucyjnego*, „Nasza Przyszłość” 1931, t. 15.
- Pietrzak M., *Konstytucja z 17 marca 1921 r. z perspektywy 80 lat*, „Przegląd Sejmowy” 2001, nr 2.
- Sarnecki P., *Konstytucja marcowa a rozwój konstytucjonalizmu polskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2001, nr 2.
- Skrzydło W., *Problem recepcji zasad ustrojowych na przykładzie Francji i Polski*, [w:] *Polska w Europie. Studia historyczne*, pod red. H. Zinsa, Lublin 1969.
- Starzewski E., *Nasze rządy*, Warszawa 1922.
- Starzewski M., *Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw*, Warszawa 2009 (reprint Kraków 1928).
- Starzyński S., *Konstytucja państwa polskiego*, Lwów 1921.
- Starzyński S., *Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw słowiańskich*, Warszawa 2010 (reprint Lwów 1928).
- Stus M., „Byłe polski sejm zaciszny, byłe polski sejm spokojny”. *Budowa i wygaszanie państwa prawa w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3.
- Zahorski H., *Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r.*, „Rocznik Prawniczy Wileński”, t. 5, Wilno 1931.